

[GŐZMALMOK](#)[TARTALOM](#)[A MALOM ÉS A MOLNÁR HELYE,
SZEREPE A KÖZÖSSÉGBEN. SZOKÁSOK](#)

MOLNÁRMESTERSÉG

FEJEZETEK

- [MOLNÁRCÉHEK](#)
- [MALOMÉPÍTŐ MESTEREK ÉS MALMOSGAZDÁK](#)
- [A MOLNÁROK JÖVEDELME ÉS KERESETI VISZONYAI](#)

MOLNÁRCÉHEK

A molnárok céhekbe szerveződése Európa-szerte később kezdődött, mint más kézműves társaiké. Molnárok társaságáról Strassburgból (1263), Wormsból (1281) tudunk, de molnárcéhről 1434-ből Drezdából és 1470-ből Stendalból ismertek az első források. Magyarországon – a fennmaradt kiváltságlevelek tanúsága szerint – a 16. század közepétől alakultak molnárcéhek. A viszonylag kései szervezkedést Vajkai Zsófia az alábbi körülményekkel magyarázza: 1. a középkorban a malom a földesuraké volt, ami természetesen akadályozta az ártermelés kibontakozását, így a molnárok között éles érdekellentétek nem alakulhattak ki; 2. a molnárság szoros {200.} kapcsolatban volt a mezőgazdasággal, ami – számos mesterséghez viszonyítva – gátolta fejlődését; 3. a céhekbe való tömörülést nehezítette, hogy a malmok egymástól és gyakran a lakott helyektől is távol működtek (pl. a patakmalmok).

A *Céhkataszter* 157 önálló molnárcéh és 58 vegyes céh emlékanyagát tartja számon. A molnárok leggyakrabban ácsokkal és pékekkel tömörültek közös céhszervezetbe, de társultak más famegmunkáló és élelmiszert készítő kézművesekkel: asztalosokkal, bognárokkal, kádárokkal, bábsütőkkel, sőt kőművesekkel is. A Bars, Nyitra és Trencsén vármegyei molnárok 1550-ből fennmaradt céhlevele a régi törvényekre hivatkozva kijelenti, hogy a molnárok a többi jobbágy terhei alól felmentetnek: a királynak sem adóval, sem munkával nem tartoznak, a földesuraknak ingyenmunkát nem, csak meghatározott adót kötelesek teljesíteni. A középkori névadást illetően is tanulságos, hogy a céhlevélben szereplő valamennyi molnármester vezetékeve *Molnár* (Vajkai Zs. 1983: 363).

Egy 1577. évi körmöcbányai adat szerint a molnár egytizenkettő rész vámot vehetett az őrlendő terményből, és a bírónak, az esküdt polgároknak és a jegyzőnek ingyen tartozott őrlőni (Szádeczky 1913: I. 39). Adatainkból úgy látszik, hogy a 16. századra a király lemondott a malmok haszonvételéről, ez a jog – néhol korlátozásokkal – a földesurakat, a szabad királyi városokban pedig a városi communitast illette meg.

A 16. századból az alábbi molnárcéhekről van tudomásunk: 1550: Sassin, 1570: Pápa, 1576: Vas vármegye, 1577: Beszterce, 1581: Nagyszeben, 1582: Nagysink (Erdély), 1587: Medgyes, 1588: Segesvár, 1590: Sopron, 1595: szász városok és székek (*Céhkataszter* II.). A molnárcéhek többsége a 17-18. században létesült.

A mesterré váláshoz a molnárnak *remeket* kellett készítenie. A felvidéki (Abaúj-Zemplén-

Borsod-Torna-Gömör vármegyei) molnárok céhszabályzata szerint a *remekelő* „...bokor követ tisztességesen, avagy egy új *gerendelyt* 16 szegletben minden kár nélkül fölfaragjon, avagy egy új száraz kereket tisztességesen megkössön” (közli MGtSz 1897. 349). A 19. század elejéről a remekelés részletesebb követelményeit ismerjük: „Remeket, úgymint egy hetes kis korongot orsójával együtt helyesen megcsináljon, és azt helyre fölállítsa, az keresztvasát az malom kövén helyesen belé vágjon, és az malomkövet feltétlenül lisztnek eressze, és azon egy mérő búzát kenyérnek emberül és betsületessen megőrölyön. Úgy mindazonáltal, hogy mind addig, valameddig az Remek csináltatik, hat czéhbéli mesterember jelen legyen, az kiknek is elegendő becsületes étellel és itallal gazdálkodni, az Remeknek bemutatásakor a Czéhnek ládájában 10. frtokat adni ... köteles. Ha pedig éppen semmit sem értene a Remek csináláshoz, az ollyatén Molnár tanulni küldessék, és mind addig bé nem vétessék, valameddig elegendő tudománya nem lészen” (Csaplovics 1823: 76). A követelmények mutatják, hogy a leendő molnárnak egyaránt értenie kellett a malomalkatrészek faragásához, a malomkő beállításához és a lisztőrléshez. A Kiskunszágon a *szárazmolnár a nagykerék* befogásával szolgáltatta a *remeket*. A *műlátók* úgy győződtek meg munkája minőségéről, hogy a *nagykerék* talpára egy teli pohár vizet helyeztek, és a kereket a *keringősátor* alatt körbehajtották. Ha a fogazás nem volt tökéletes, a víz kilötyönt a pohárból, és a remekelőnek minden hibáért 20 krajcár büntetést kellett fizetnie (Nagy Czirok 1959: 12).

A 19. század első felében is létesültek molnárcéhek, főleg a Dunától keletre: például Baján (1815), Szentesen (1818), Békéscsabán (1819), Hódmezővásárhelyen, Csongrádon (1820). Nagyobb részükben a molnárok famegmunkáló kézművesekkel társultak. A hódmezővásárhelyi molnár- és faragócéhet 1821-ben 65 mester alapította, és később 6 vízimolnár, 5 tanyai (vagyis szárazmolnár) és 7 szélmolnár lépett be a céhbe (Szeremlei 1900–1913: IV. 366).

{201.} A városi magisztrátus nem mindenütt támogatta a céhszerveződést. Félegyházán a helyi „faragó és molnár mesteremberek” szándékát a tanács 1820-ban azzal utasította el, hogy „... sem személyekre, sem pedig mesterségükre nézve olyan qualificatiojuk nincsen, hogy ők Czéhbéli Privilegiumot válthassanak, annyival inkább, mivel ... az Áts Mesterséget tanulta volna és így ... majd midnyájan béresszolgákból vált faragó Emberek...” (közli Pongráci 1967: 239). A tanács érvelése mutatja, hogyan vélekedett a városvezetés a többnyire föld nélküli faragómesterekről, de az is jellemző, hogy 1824-ben mégis megalakult a félegyházi ács-, molnár- és kőművescéh.

Szegeden – ahol 1828-ban 68 hajómalom és 36 szárazmalom őrlött – a molnárok nem alkottak céhet, éppúgy, ahogy a hajóácsok sem. Ebben az a sajátos, hogy a városban a hajóépítés és a molnárság az egész Nagyalföldet tekintve a legnépesebb kézműves foglalkozás volt, és művelői mégsem tömörültek céhbe, pedig akkorra kisebb és fejletlenebb iparral rendelkező mezővárosok faragói és molnárai is kiváltották a céhlevelet.

Dunapentelén a vízimolnároknak volt *öregcéhe*, *gazdacéhe*, melybe a malmosgazdák és molnármesterek tartoztak, és *legénycéhe*, mely a legényeket és inasokat tömörítette. A két céh külön választott céhmestert, külön ládája és céhkorsója volt. Az *öregcéh* mestere szabadította az inasokat, akiknek egy *korongot*, vagyis a fogaskerékáttétellel meghajtott faorsót kellett készíteniük, és azzal egy véka búzát megőrölniük. A múlt század második felében előbb a legénycéh oszlott fel, ugyanis a gazdacéhet a hetvenes évekig életben tartotta, hogy birtokában voltak a hajómalom javításához nélkülözhetetlen *héberek* (emelők) és vastag kötelek, melyeket a céh tagjai jutányosan vehettek igénybe (Csermák 1951: 6-7, 10).

A mesterség elsajátítása ott is a céhszervezet normái szerint történt, ahol a molnárok nem tartoztak városi, mezővárosi céhekhez: az inasnak 3-4 esztendő tanulóideje volt, a

molnárlegénynek vándorolnia kellett, hogy jártasságot szerezzen mesterségében.

A céhek megszűnése (1872) után a molnárok önállóan vagy a rokon szakmák művelőivel közösen ipartársulatba szerveződtek. Ezzel csaknem egy időben, 1875-ben kapott a Ganz-gyár szabadságot a Mechwart-féle hengerszékek gyártására, ami forradalmasította a molnár-mesterséget. Ettől fogva a malmi őrlés egyre több malomban új követelményeket állított a molnárok elé.

MALOMÉPÍTŐ MESTEREK ÉS MALMOSGAZDÁK

Középkori malomépítő mestereinkről mindmáig Takács Sándor tárt föl legtöbb forrásanyagot. Lássunk ebből néhány szemelvényt. 1586-ban a törökök Esztergom alatt hajóhidat készítettek a Dunán, s a híd építésén magyar molnárok munkálkodtak. 1671-ben az eperjesi uradalom egyik falujában a molnárról így írtak: „...fejszével tartozik szolgálni és a házuk körül foltozással”. Lednice község 1669. évi összeírása említi: „Az molnárok az két malomtól ácsággal szolgálnak.” Debrecen város egyik 17. századi utasítása kimondja: „A malommester pedig a molnárokkal idejében fogakat, orsókat, ékeket, lapockákat faragjon s faragtasson és szárasztasson, hogy a nyers fogak s orsók miatt a malomban kár ne következzen.” Mindezen kívül az uradalmi molnár a kastélyokban ajtót és ablakot készített, tetőt zsindelezett, még koporsót is csinált (Takács 1961: 45–47, 50). Az adatokból kiderül, hogy molnáraink a malomépítés mellett az ácsok, az asztalosok, a hajóácsok munkájához is értettek. Takács arra a következtetésre jut, hogy e sokirányú foglalatosság mellett a magyar molnárok első és legfontosabb munkája a malomépítés volt.

{202.} 1550-ben az egri vár erődítési munkáihoz többféle szakiparost szerződtek, közöttük ácsokat is. Munkájuk sokoldalú: a szokványos ácsmunkák mellett ők készítették a felvonóhidakat, malmokat, zsilipeket, de ők vágták ki az erdőn a fákat, s bárdolták, fűrészelték az igények szerint. „Az ácsmunkát végző mesterek és segédek szakmai megjelölése részben ács: *carpentarius*, *faber lignarius*, részben pedig molnár: *molendinator*.” Az egri számadáskönyvek is említenek faragómolnárokat (Détshy 1963: 190).

Kik foglalkoztak akkor az őrléssel? Takács Sándor szerint az őrlőket a 16–17. században *malommester* (*magister molarum*), *őrlőmester*, *malomgazda*, *molnár-gazda* megnevezéssel illették. Például: „Az uradalomban a molnár-gazda Molnár Jakab, kinek szabad kenyere vagyon s harmados az malomjövendelmében” (Takács 1961: 51). Kérdés; hogy a faragómesterség és az őrlés elkülönült-e olyan határozottan, ahogyan Takács megállapította.

A malomépítés a 16–17. században valószínűleg a legtöbb szakértelmet és a legnagyobb jártasságot kívánó famegmunkáló kézművességnek számított. Aki egy szárazmalom kerengősátorát, vagy a malom pontos illeszkedést igénylő fogaskerék-áttételét jól el tudta készíteni, az a csűrök, lakóházak, fatornyok ácskötéseit is megszerkesztette és pontosan kifaragta. Az egykorú források ezeket a kézműveseket *faragónak*, *molnárnak*, olykor *malommesternek* említik. Bornemissza Gergely, az egri vár kapitánya 1554-ben *faragómestereket* (*carpentarius lignarius*) kért a királytól, akik szárazmalmokat és ágyú-ágyakat tudnak készíteni. Egy keltezetlen sárvári összeírás így fogalmaz: „Két kerek molna (= a malom régies elnevezése) a Gyöngyös vízen, melyet maguk építének; urunk ő Nagyságának a benne való molnár (mindkét kiemelés a szerzőé!) mesterséggel tartozik szolgálni, mikor szükség kívánja, szintén mint az ő Nagysága molnaiban levő molnárok” (Takács 1961: 49). A földesúr malmaiban dolgozó – s azokat a maguk kezével építő – molnárok bizonyára örültek is, és amikor a szükség megkívánta, akkor szolgáltak mesterségükkel – famegmunkálással –

uruknak. Őrlésre utal az alábbi részlet is egy 1671. évi összeírásból: „Minthogy a malom gazdája is markával szolgál s idegen molnárt tart az malomban, az idegen molnár sohasem tartozott sendelyezéssel” (Takács 1961: 50). A malmosgazda az „idegen molnárt” – kivált, ha az nem tartozott zsendelyezni, vagyis ácsmunkát végezni –, csak őrlésre fogadhatta. A *malommester* kifejezés pedig egy 1623. évi összeírásban éppen nem őrlő mestert, hanem ácsot jelent: „Az malommesternek, azaz a fő ácsnak fizetése lesien ...” (Takács 1961: 50).

Látható, Takács Sándor, akinek eredeti tanulmányai az 1910-es években jelentek meg, maga közöl olyan forrásokat, amelyek fentebbi megállapítását kétségessé teszik. A század eleje óta a molnársággal foglalkozó kutatók átvették véleményét – anélkül, hogy újabb bizonyító anyagot föltártak volna. Egyedül Pongráci Pál, a malomépitészet monográfusa idéz olyan 16. századi forrást, amely Takács megállapítását támogatja (Pongráci 1967: 17). Ezzel szemben Czigány Béla rámutatott, hogy a győri vízimolnárok már 1640 táján szerződéses ácsot alkalmaztak, akit a szükséges ácsmunkákért megfizettek (Czigány 1962: 103).

Összegezve véleményünket: bizonyos, hogy a malmokat *faragómolnárok*, *bárdosmolnárok* építették. A jobbágysorban élő molnárok szolgáltatásukat ácsmunkával dolgozták le, mivel a földesurak azt igényelték tőlük. De ugyanők őrltek is a malomban! Különb lenni kellett volna az őrlést végző mesterre külön kifejezésnek, hiszen nem csupán a malomépités igényelt szakértelmet, hanem az őrlés, a malomkő megvágása, beállítása stb. is. Ám az őrlésre, amely a 16–17. században a népesség alapvető szükségletére dolgozó foglalkozás, nincs más szavunk, csak a *molnár*.

{203.} A 16–17. században a magyarországi kézművesség még nem szakosodott oly mértékben, mint később. Egyes iparágak művelői több, utóbb különvált szakma munkáját végezték: például a vargák *kikészítették* a bőrt, és abból lábbelit is varrtak. Ez különösen a földesúri birtokokon volt így, ahol a kézművesség később specializálódott, mint a szabad királyi városokban.

Mi volt a molnárok tevékenysége a 19. században?

Szarvas városa 1837-ben szerződést kötött egy szárazmalom építésére. Ennek első pontjából idézünk: „Én Tóth Pál molnár és magyar ács mester kötelezem magamat azon elsőben építendő malomnak sátorfáját czélarányosan felállítani, az egész tetejét bézsindelyezni – keringőt és kőpadot megcsinálni –, a köveket kifaragni –, szóval mindent, ami egy újonnan építendő malomhoz tartozik, a kovács és kőműves munkán kívül megtenni...” (idézi Erdélyi Z.-né-Sisa 1973: 127–128). A malom építését „molnár és magyar ács” vállalta. Fontos megjegyeznünk, hogy a *magyar ács* megnevezés a *molnárnak* nem rokon értelmű szava, hanem külön mesterségnév. A *keringősátor* felállítása, a tető zsendelyezése ácsmunka, a malomkövek kifaragása molnármunka volt. Tóth Pál mind a két mesterséghez értett.

1820-ban a hódmezővásárhelyi molnárok és ácsok (*molitores et ascarii*) együtt kaptak szabadalomlevelet. Pár év múlva az ácsok kiváltak a céhből és külön szabadalmat nyertek. Pört indítottak a molnárcéh ellen, mivel a molnárok építkezésen is dolgoztak. A tanács eltiltotta a molnárokat az ácsmunkától, de ők a döntésbe nem nyugodtak bele, hanem megbízottaikat Kecskemétre és Nagykőrösre küldték: érdeklődjék meg, a molnárok ott vállalnak-e ácsmunkákat is? Az igenlő válasz után minden a régiben maradt, „A város az ácsmunkákra ezentúl is jobbára a molnárokat alkalmazta” (Szeremlei 1900–1913: IV. 319–320).

Miskolcon a városi vízimalom hasznobérlője 1820-ban a bérleti díjon felül 50 napi ácsmunkával tartozott a városnak (Veres 1975: 18). Jellemző, hogy a molnárcéhek bizonyáglevellein és behívótábláin gyakran ábrázoltak ácsszerszámokat (szekercét, fűrész

stb.), bár molnáreszközök (pl. kő megvágására szolgáló csákány), malomkerék és őrlési jelenet is szerepelnek (Nagybákay P. 1980a: 230–231).

Békéscsabán az asztalosok tettek panaszt a velük egy céhbe tartozó molnárokra amiatt, hogy különféle asztalosmunkákat vállalnak, s ezzel kárt okoznak nekik. A céhgyűlés úgy határozott: „Az Molnárokat malomcsináltatás, koporsónak és ajtónak szeggel való összezsínáltatása és más egyéb, eddig is szokásban volt munka illetvén”, más mesterségbe nem avatkozhatnak (Áchim é. n. 74).

Mucsi Imre, 1868-ban született kiskunhalasi szárazmolnár mondta: „Ács-molnárként szabadultam, mert csak úgy lehetett valaki molnár, ha az ácsmesterséghez is értett. Enélkül még egy kerékfogát se tudott volna csinálni” (Nagy Czirok 1959: 17). Jellemző példa, hogy egy halasi molnár – miközben felesége otthon gyermeket szült, és az inas volt a malomban – a városban ácsmunkán dolgozott (Nagy Czirok 1950. és 1959: 8).

Félegyházán „a molnárok egyúttal faragók is voltak, mivel maguk csinálták a malom javításait, sőt építését is, bár voltak külön jó hírnevű szélmalomépítő molnárok is” – írja Szalag Gyula (é. n. 143–145).

A 19. századi források és a visszaemlékezések arról tanúskodnak, hogy molnáraink maguk építették és javították a malmokat. Erre azért voltak képesek, mert – akár céhes mesternél, akár céhen kívüli faragónál, kontárnál sajátították el a mesterséget – megtanulták a faragás és az ácsmunka fogásait is. Itt több évszázados gyakorlat továbbélését tapasztalhatjuk. A középkori molnárok több fafeldolgozó munka – elsősorban a fagerendákból való malom- és épületácsolás – és az őrlés első specialistái ^{204.} voltak. A társadalmi és az ipari munkamegosztás kezdeti fokán természetes, hogy a mindenkorai népesség két alapvető igényét ellátó munka – a malom- és házépítés, valamint a lisztőrlés – mellett más munkákat is végeztek, amihez szerszámuk és hozzáértésük volt. A 19. század első felében, amikor a munkamegosztás előrehaladt, ebből a tevékenységükből már számos érdekösszeütközés adódott, a céhes keretek között és azon kívül is. A céhek, illetve a helyi hatóságok néhol (Békéscsaba) korlátozták, másutt (Hódmezővásárhely, Halas) megengedték a molnárok malmon kívüli faragótevékenységét. Jellemzőnek tartjuk, hogy az Alföldön a 19. század közepén is működtek ács-molnár céhek, és a Duna-Tisza közén a legnevesebb szélmalomépítők szélmolnárok voltak. A kiskunsági szélmalomok faragott kőpadjai a malomépítő mesterek kiváló díszítőkészségét dicsérik (21. kép).

A hajómalmokat – mivel a vízben úszó hajótest megépítése speciális ismereteket kívánt – hajóácsok építették. Szegeden a 19. század első felében *magyar faragónak* nevezték őket, s a száraz- és szélmalomok építőihez hasonlóan foglalkoztak házépítéssel is. A szegedi vízimolnárok tennivalóit a felettes hatóság 1803-ban 15 pontos „specifikáció”-ban szabályozta. A malom kisebb javítását, például a vízikerék, ún. *készség* beállítását, a *tombác*, vagyis a tárhajó *varrását* a molnárok maguk tartoztak elvégezni (részletesen lásd Juhász 1959: 282–283).

A malomépítés munkájára hely híján nem térhetünk ki. Erről egyébként a témakör gazdag szakirodalma is keveset nyújt. Az alapos anyagközlések (Lambrecht 1911; Kiss L. 1938a, 1938b; Nagy Gy. 1956, 1959; Pongráci 1967) a malomszerkezet műszaki dokumentációját és leírását adják, s nem az építés munkafolyamatát ismertetik.

A bevezető részben említettük, hogy a malom fenntartása az Árpád-korban királyi jog (regale beneficium), majd földesúri haszonvételi jog volt. A földesurak malmaikat általában bérbe adták vagy részes molnárokkal üzemeltették. A 18. században és a 19. század első felében földesúri fennhatóságú városok, egyházi gyülekezetek, közbirtokossági testületek és vagyonos

jobbágyok is tartottak fenn malmokat. Valójában ők voltak a malmok tulajdonosai, de a malomtartás, az őrlés és a vámszedés jogáért a földesúrnak *árendát* (bérleti díjat) kellett fizetniük. Ahol pénzen megváltották az úrbéri szolgáltatásokat, ott az úrbéres helység a malmok után meghatározott összegű *taksát* fizetett. Ily módon a feudalizmus évszázadaiban a malmokból először a földesurak húztak jövedelmet. Szabad királyi városokban malmot a városi közösség, illetve módos polgárok építettek s üzemeltettek.

Jelentős befektetést és vállalkozókedvet kívánt bármely malomtípus megépítése, s ennek természetesen velejárója, hogy hosszú időn át a malomtulajdonosok ritkán voltak molnárok.

A földesurak házi kezelésű malmaiban jobbágy- vagy zsellérsorban élő molnárok öröltek. Bérbe adott malmaikat mezővárosok, községek és vagyonos jobbágyok árendálták, s ezekben vámos molnárokat alkalmaztak. A közbirtokossági és magántulajdonú malmok többségében szintén fogadott molnárok dolgoztak. 1828-ban az országos összeírást végző szegedi bizottság megjegyezte, hogy a városban „igen ritkán vannak oly malmok, melyeknek tulajdonosai egyúttal molnárok”. 52 hajómalom-tulajdonos közül 31-nek a foglalkozását tüntették fel, s közülük mindössze 3 volt molnár, viszont 16 kézműves, 7 kereskedő, 2 nemesember, 2 halász és 1 városi szenátor. Ugyanakkor a városban 76 molnárt számláltak össze. A hajómalom tehát a városi polgárok – elsősorban a tehetős mesteremberek és kereskedők – számára jövedelmező tőkebefektetésnek is számított (Juhász 1959: 278). Az egykorú becsűjegyzőkönyvek adatai szerint így volt ez a 19. század első felében a tiszántúli mezővárosokban, ^{205.} községekben is, ahol telkesjobbágyok vállalkoztak malomtartásra (Szilágyi 1983: 371–375). A szélmalomok nagy részét ugyancsak módos emberek, főleg tanyai nagygazdák építették. A Dráva mellékén viszont egy-egy hajómalomnak 3-4, gyakorta 6 gazdaember volt a tulajdonosa. Voltak olyan neves malomépítő faragók, akik a saját szélmalmaikban molnárkodtak, de csak kevesen (Szalag Gy. é. n. 146).

Miskolc város vízimalmát a haszonbérelő 6 évre 500 forintért vette bérbe, és a vámtételek értékét figyelembe véve 1820-ban 520 forint jövedelemre tett szert (Veres 1975: 18). Más példák is bizonyítják, hogy a 19. században a malombérlés jövedelmező vállalkozás volt. Mikor a növekvő népesség ellátása és a gabonatermelés föllendülése szükségessé tette újabb és újabb malmok építését, a malom rendszerint jól jövedelmező befektetésnek bizonyult. De voltak dekonjunktúrák is. Az 1850-es évektől pedig, amikor a gőzmalom őrlés a hagyományos malomtípusokat kezdte visszaszorítani, s emiatt jövedelmezőségük egyre csökkent, a tulajdonosok sorra eladták malmaikat – többnyire a benne dolgozó molnároknak. Ezért válhatott e malomtípusok hanyatlásának időszakában egyre több molnár malomtulajdonosá. Az ügyes, malmát korszerűsítő vízimolnár, szélmolnár – és néhány kásahántoló szárazmolnár – még századunk elején is megtalálta számítását.

A MOLNÁROK JÖVEDELME ÉS KERESETI VISZONYAI

A malomjövedelem a vámból származott, aminek a mértékét mindig hatósági előírás szabályozta. A Jász-Kun Kerületben a 19. század első évtizedeiben sűrűn változott a vámszedés mértéke: 1799-ben az őrlőnivaló 13. részét, 1810-ben 12. részét, 1816-ban 18. részét, 1817-ben 13. részét, 1838-ban 11. részét vehették vámul. Szűk esztendőben a malmosgazdák kérelmezték a vám emelését, hogy a kevés őrleményből megélhessenek. A hagyományos malomtípusok eltűnése előtti fél évszázadban a vámrészesedés így állandósult: gabonafélékből 10. rész, darálnivalóból 12. rész, kásából 7. rész illetve a malmosgazdát (Nagy Czirok 1959: 28). A tulajdonos – gyakori elnevezéssel *mónárgazda* – ebből adta meg a molnár

részesedését. Debrecen város malmában 1690-ben „része a malommesternek és molnárnak a vámból minden negyedik véka; minden sátoros ünnepekre pedig két-két véka, a többi a városé” (Takács 1961: 123). Félegyháza tanácsa 1829-ben úgy rendelkezett: „... valamint a Száraz, úgy a Szél Malmokban is a molnárok a Vámbul Molnár rész fejében, mind az őszi, mind pedig a tavaszibul 4-ik vékát szedjék” (Gaál 1951). A rév-komáromi vízimolnárok 18. századi céhszabályzata pedig így fogalmaz: „A malomban álló Molnárnak esztendőbeli fizetése lészen 8 forint, egy pár csizma ... Az őrlésbeli jószágból és jövedelemből pediglen az Molnár malmos gazdájával ... az régi bévett szokás szerint, harmados lészen, a malompor pedig egészen a Molnáré lészen” (Kecskés 1978: 63).

A vámos molnárok tehát a malom vámkeresetének egynegyed részét, a hajómolnárok jobbára egyharmadát kapták. A molnárok „hites emberek” voltak, vagyis esküt kellett tenniük, amiben az is szerepelt, hogy a vámmal tisztességesen elszámolnak (18. századi eskümintájukat közli Bálint 1977: 209). A lopáson fogott molnárt azzal büntették, hogy a piactéren, a tömeg szeme láttára, a *faszamár*ra ültették. A megszegyenítő büntetőeszközt II. József rendelkezése tiltotta el. A századforduló táján a szélmalnár vámrészesedésén felül természetbeni lakást, 1–1,5 hold földet, szabad baromfi- és fias sertéstartást, 1 kocsi szalmát is kapott (Nagy Czirok 1959: 30), ami azt mutatja, hogy a szélmalnok hanyatlása idején a malmosgazdák több juttatással igyekeztek a molnárokat magukhoz csábítani.

{206.} Amíg volt *örnivaló*, a molnár családja megélt a vámrészesedésből és a malomban adódó mellékkeresetből. A *malompor*, vagyis szétporló liszt- és dercehulladék lehetővé tette, hogy annyi disznót hizlaljon, amiből eladásra is jut. A legkülönb hízók többnyire a molnárok háza tájáról kerültek ki. A 16–17. században bevett szokás volt, hogy a molnárnak bizonyos számú sertést kellett a földesúr számára hizlalnia: rendszerint annyi sertést, ahány kerékre járt a malom (Takács 1961: 122; Holub 1963). Ezt a szolgáltatást a *malompor* fölhasználásával teljesítették. Városszéli tavakban a molnárnék az átlagosnál több libát, kacsát is nevelhettek. A jó és tisztességes molnárnak ősszel, amikor sok volt az *örnivaló*, bort, pálinkát, tojást, szűzdohányt stb. vittek az *örletők*, ami kiegészítette keresetét.

A századforduló tájára, amikor a szélmalnok és a még működő szárazmalnok, vízimalmok forgalma igen megcsappant, a legtöbb malom a benne dolgozó molnár tulajdonába került, így a lecsökkent vámjövedelem nem osztódott, mint korábban. Ideig-óráig ez is meghosszabbította a hagyományos malomtípusok életét.

Az utolsó ráckevei hajómalom századunkban négy család birtokolta, és a molnár családja, a malom egynegyedének birtokosa megélt a jövedelem egynegyed részéből (Solymos E. gy. 1961). Ez a példa rávilágít a korszerűsített malom kedvező jövedelmezőségére. A 19. század végén Győrött egy jól kezelt hajómalom vámkeresete nyolc hónap alatt 350 mérő (átszámítva 88 mázsa) gabona, aminek 65-70%-a búza, 15-20%-a rozs, 10-20%-a árpa és kukorica volt (Mucsi 1960: 80). Ennek egyharmada volt a molnárok keresete.

Az 1860–1880-as években egy jó menetelű dunai hajómalomban két molnárlegény és két inas dolgozott. Egyszerre egy legény és egy inas volt munkában és 24 óránként váltották egymást. Győrött a *molnár gazda* három legényt is alkalmazott: az *öreg-* vagy *első legényt*, a *második legényt* vagy *kislegényt*, a *főjáró legényt*, s mellettük egy, *lógósnak* is nevezett inas dolgozott. Az *öreglegény* volt a felelős az őrlésért, és télen neki kellett rendbe hoznia a malom szerkezetét, a *kislegény* is részt vett az őrlésben, és az ő feladata volt a főzés, a *főjáró legény* rakta meg a dereglyét és szállította az *örnivalót* a malomba, az inas pedig a dereglyét húzó lovat vezette. A legénynek a molnárrész egyharmada, tehát a vámkereset kilencedrésze jutott, s a megbízható *öreglegénynek* adott a gazda „részen felül” 6-12 mérő gabonát. A legényfogadás István napján (december 26.) történt, és utána a gazda megvendégelte a molnárlegényeket

(Mucsi 1960: 80).

A század végén az említett körülmények miatt már nem volt lehetőség két-három molnár alkalmazására, csak a szárazmalmot és szélmalmot is birtokló alföldi malmosgazdák fogadtak két molnárt. Kisebb vízimalomban, például egykereű patakmalomban mindig is egy molnár őrlött. Az ilyen malmokban a molnárné is elsajátította az őrlést, hogy férjének segíteni tudjon, ha az csúvározott, vagy éppen lepihent. A molnároknak segítségére voltak felnövő fiaik is, akik ezáltal belenevelődtek a mesterségbe.

A molnármesterek birtokában lévő száraz- és szélmalomokban a 19. század végén alkalmazott segédek lakást, teljes ellátást, 10–30 forint havi bért kaptak, némelyikük kevés gabonát vagy lisztet is kialakított (Nagy Czirok 1959: 12).

Előfordult, hogy a parasztgazda és az a jobb módú molnár, aki már előregedett és nem volt a családjában segítsége, kiadta a malmát haszonbérbe. A századfordulón a szárazmalom évi haszonbére 120–150 forint volt, a szélmalomé – a malom nagyságától és fekvésétől függően – 120–300 forint között váltakozott. A haszonbérlő önállóbb volt, mint a *vámos* molnár, és ha értette a mesterségét, s malmához édesgette az őrlőket, nagyobb jövedelemre tett szert (Nagy Czirok 1959: 31).

{207.} Legtöbb molnár, mint ügyes faragó, ácsmunkával, barkácsolással is keresethez jutott.

Több forrás szerint a szombati őrlés, néhol a szombat esti harangozástól vasárnap estéig őrlött gabona vámjövédelme az egyházat, illetőleg a plébániát illette. Az egyháznak ezt a középkori eredetű jogát *sabbathalisk*nak nevezték (Csatkai 1956; Takács 1961: 122; Kiss A. 1978: 271).

[GŐZMALMOK](#)

[TARTALOM](#)

[A MALOM ÉS A MOLNÁR HELYE,
SZEREPE A KÖZÖSSÉGBEN. SZOKÁSOK](#)